

Schaarste en macht

Berns, E.E.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1988

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Berns, E. E. (1988). Schaarste en macht: Een filosofie van Schouten's economie. *Maandschrift Economie*, 52(2), 143-152.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Schaarste en macht: een filosofie van Schouten's economie

door Eg. E. Berns*

Macht is een van die onvermijdelijke termen die aan de rand van alle economiebeoefeningen verschijnt. Zij wordt buiten de omheining van het begrippenapparaat van de 'zuivere' economie gehouden en toch kan de econoom er niet zonder. Tussen economie en macht loopt een strenge wetenschappelijke grens maar tegelijkertijd blijkt in de macht het problematische karakter van die grens. In dit artikel wil ik deze paradoxale structuur van de afgrenzing van de economie tegenover de macht nader belichten en wel aan de hand van de geschriften van D.B.J. Schouten, die veel over dit thema nagedacht heeft.¹

Een van de meest opvallende zaken bij Schouten is zijn voortdurende poging om één algemeen model te formuleren. Dit streven brengt hem rechtstreeks in confrontatie met de machtsproblematiek. De methodologische positie van de econoom die algemene modellen construeert enerzijds en de machtsproblematiek anderzijds zijn als het ware twee kanten van eenzelfde medaille. Binnen de economie zijn dergelijke algemene modellen gemeengoed. Klant heeft erop gewezen dat de economiebeoefening om die reden geen falsifieerbare beweringen oplevert, geen wetenschap is, doch slechts 'taal'.² Aangezien echter de machtsproblematiek, zoals we nog zullen zien, de keerzijde van deze methodologische positie is, kan men evengoed volhouden dat de algemeenheid van het model de methodische uitdrukking is van de — niet te verloochenen — werkzaamheid van de macht in het sociaal-economische leven. Vandaar dat ook de economiebeoefening, bij Schouten, nooit losstaat van het vraagstuk van maatschappelijke ordening en geïnstitutionaliseerde 'coördinatie' (1986).

* Dr. E.E. Berns is verbonden aan de Katholieke Universiteit Brabant als Universitair Hoofdocent Sociale Filosofie.

1. Getuige de volgende geschriften, die met hun jaar van uitgifte geciteerd worden:
 - *Exacte economie*, Leiden, 1957.
 - Over macht en wet in het economische gebeuren, *Maandschrift Economie*, Tilburg, 37 (1973), 8-9.
 - Een vergelijking van Economische Stelsels, *Geld en Onderneming*, Leiden, 1976.
 - *Monopoliekapitalisme versus een stelsel van Arbeiders-zelf-bestuur*, Gent, 1977.
 - Referentiekaders en Economische modellen, *Ontwikkelingen in het sociale denken*, Bilt-hoven, 1978.
 - *Macht en Wanorde. Een vergelijking van economische stelsels*, Leiden/Antwerpen, 1980.
 - *Het wankel evenwicht in de economie: coördinatie versus fragmentatie van nationale en internationale economische politiek*, Leiden/Antwerpen, 1986.
2. Zie hierover: E.E. Berns en F. v.d. Reep, Beweringen en hun omheining, in: *Maandschrift Economie*, 47, 1983, blz. 422-435.

1. De algemeenheid van het economisch model

'De theorieën die wij hier weergeven, hebben (. . .) het voordeel van kwalitatieve algemeenheid. Men kan ze toepassen op elke concrete werkelijkheid', zegt Schouten (1980, 11). Slechts geleidelijk is Schouten gaan inzien hoe algemeen deze algemeenheid is. Zij strekt zich niet uit tot één economische werkelijkheid, bijvoorbeeld het ideaaltypische 'kapitalisme' of de Nederlandse economie anno 1988, doch in beginsel tot *elke mogelijke* economische werkelijkheid, waarvan de verschillende feitelijke systemen, ideaaltypen ('het' kapitalisme, 'het' socialisme), theoretische stelsels (Ricardo, Marx, Walras) (1957), ja zelfs 'referentiekaders'! (1978) interne varianten zijn. Een model is dus algemeen voor zoverre het elk mogelijk economisch 'stelsel' kan afbeelden als interne varianten van dit model en derhalve hun *verschillen* kan aangeven. In die zin loopt een dergelijke aanpak onvermijdelijk uit op een maatschappelijk orderingsvraagstuk en noemt Schouten hem zelfs 'maatschappijkritisch' (1973, 340).

Hoe is dat mogelijk? Dat is een gevolg van een typische eigenschap van economische modellen. Een model wordt gewoonlijk weergegeven door een stelsel van vergelijkingen. Afgezien van andere, minder belangrijke aspecten die hier niet terzake zijn, onderscheidt een economisch model zich van bijvoorbeeld natuurkundige modellen door het feit dat het gedragsvergelijkingen bevat, dat wil zeggen relaties die de mate van invloed van de verklarende variabele op de te verklaren variabele algebraïsch en niet numeriek voorstellen. Deze coëfficiënten worden bij Schouten door Griekse letters voorgesteld. Bijvoorbeeld de β in de nominale loonvormingsfunctie (1978, 209):

$$p_1 = p + h_1 + \beta l + p_1$$

'De nominale loonvorming (p_1) is een kwestie van een autonome loonpush (p_1) en de endogene krachten die via de indexclausule (p), het meedelen in produktiviteitsstijgingen (h_1) en de vraag- en aanbodverhoudingen op de arbeidsmarkt bepaald worden (βl)' (1976, 204).³ Volgens deze gedragsvergelijking is het nominale loon p_1 mede afhankelijk van de werkgelegenheid (l). Tussen beide staat een coëfficiënt. Deze β geeft in haar grootte de mate van afhankelijkheid aan. De relatie waar het hier om gaat is die van de prijs van arbeid enerzijds en de vraag geconfronteerd met het aanbod van arbeid anderzijds. De invloed is groot, respectievelijk klein als de prijs van arbeid gevoelig respectievelijk ongevoelig is voor veranderingen in de werkgelegenheid. De β geeft dus de grootte van de werkzaamheid van het prijsmechanisme op de arbeidsmarkt aan. Het vermoeden inzake de waarde van de coëfficiënten duidt dan ook op een evaluatie van de mate waarin het desbetreffende marktmechanisme werkt. Anderzijds kan men, gezien de logisch-consistente en theoretische voorwaarden van de coëfficiënten binnen een model, hun 'kritische waarden' aflezen, dat wil zeggen die waarden waarbij bijvoorbeeld instabiliteit, ordeveranderingen en dergelijke optreden.

3. Ik zie hier verder af van de voor Schouten kenmerkende methode om altijd met grootheden te werken die afwijkingen ten opzichte van een trendmatige ontwikkeling voorstellen. (Voor dit geval ware het beter te schrijven $p_1 = \beta (l - l_0)$, waarbij $l_0 = 0$).

Zoals gezegd poogt Schouten altijd met één model te werken, dat elke mogelijke economische werkelijkheid omvat. De hierboven beschreven gedragsvergelijkingen met algebraïsche coëfficiënten maken dat mogelijk. Uit het bovenstaande voorbeeld blijkt namelijk dat de waarden van de coëfficiënten een zeer grote invloed hebben op de theoretische verbanden. Indien bijvoorbeeld in een staatssocialisme geen vrije arbeidsmarkt bestaat dan geldt de vergelijking toch, doch met een $\beta = 0$ waarde. Op deze wijze kunnen verschillende economisch-maatschappelijke systemen (1973, 1976, 1977: monopoliekapitalisme, monopolielaborisme, staatsocialisme, arbeiderszelfbestuur) en zelfs verschillende 'referentiekaders' (1978) vanuit één model behandeld worden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat Schouten's problematiek steeds meer die van 'een vergelijking van economische stelsels' werd — zoals reeds de titel van een artikel uit 1976 en de ondertitel van *Macht en Wanorde* luiden. Wat wordt nu met de term 'stelsel' bedoeld? In het alledaagse taalgebruik betreft een stelsel een samenhangend geheel van hetzij reële hetzij theoretische termen. Gewoonlijk vat men dan het model op als een weergave van deze reële of theoretische stand van zaken. In dat geval wordt het model gedefinieerd in termen van het stelsel. Schouten kon nu, zo zagen we reeds, in eenzelfde 'algemeen' model met behulp van de verschillende waarden van de coëfficiënten verschillende stelsels (monopoliekapitalisme, monopolielaborisme, enz.) voorstellen, die dan functioneerden als ideaaltypische karakterisering van reële economieën. Al gauw echter bleek éénzelfde economie successievelijk verschillende van dergelijke ideaaltypische stelsels te kunnen doorlopen. In de jaren zestig was bijvoorbeeld de bovengenoemde β in Nederland nog hoog doch in de jaren zeventig daalde hij. Het stelsel wordt nu met andere woorden in termen van het algemene model gedefinieerd. Als een model met een 'vermoede' (bijvoorbeeld lage) β niet klopt met het stelsel dan volgt daar niet uit dat het model verkeerd is, doch dat het stelsel (te weten: het monopolielaborisme) niet meer 'klopt' en een andere (te weten: bijvoorbeeld monopoliekapitalisme) geworden is.

Wellicht onder invloed van de recente onevenwichtigheidsanalyse die de coëfficiënt als een spanningsvariabele opvat (de waarde van de β is dan afhankelijk van de waarde van de l ; in dat geval zijn de elasticiteiten met betrekking tot de marktmechanismen dus geëndogeniseerd, dat wil zeggen verklaard in plaats van verklarend (1980, 226-227)), doet zich dan de vraag voor hoe deze overgangen van het ene stelsel naar het andere verklaard kunnen worden. Daartoe introduceert Schouten een zgn. synthesemodel waarin de coëfficiënten waarden hebben die met een redelijk werkend marktmechanisme overeenstemmen (i.c.: 1), zowel op de goederen- als op de arbeidsmarkt. Door nu zijn drie modellen, die van het monopoliekapitalisme, die van het synthesemodel en die van het monopolielaborisme achtereenvolgens te laten optreden, kan hij een conjunctuurbeweging beschrijven, waarvan de drie genoemde stelsels momenten zijn. Het begrip 'stelsel' duidt dan op een toestand binnen een conjunctuurbeweging.

Dit is een 'kwalitatieve' (1980, 228) 'benadering' (ibidem) van het zgn. onevenwichtigheidsmodel. In dit 'model, waarin de elasticiteiten met betrekking tot de marktmechanismen endogenen zijn, verloopt zulk een overgang van de ene economische orde naar de andere meer geleidelijk' (1980, 227). Het verschil is dat de verschillende 'stelseltoestanden' bij Schouten een, zij het asymmetrisch, conjunctureel verloop hebben terwijl de onevenwichtigheidsanalyse uitloopt op een duurzame onevenwichtigheid zo-

wel op de arbeids- als op de goederenmarkt. Doch dit laatste is een gevolg van een postulaat, namelijk dat grote aanbodoverschotten op beide markten leidt tot een volstrekt gebrek aan prijs- en loonconcurrentie. 'Men bedenke [dus] wel dat het konijn van het niet-marktconforme gedrag bij deze methode van analyseren van te voren in de hoed wordt gestopt' (1980, 223). Schouten kan dat ook en wel door de coëfficiënten zodanige waarden te geven dat de beide markten niet meer functioneren zoals in het monopoliekapitalisme en monopolielaborisme. Maar zijn 'analyse graaft zelfs nog wat dieper: het al of niet werken van het loon- en prijsmechanisme wordt [door hem] in verband met machtsfactoren gebracht' (1980, 227) en biedt daardoor 'een verklaring van de overgang van het ene stelsel naar het andere en omgekeerd' (1980, 10).

2. De macht

Hier raken we dus aan de wezenlijke band, bij Schouten, tussen zijn model en zijn machtsproblematiek. Economische modellen bevatten coëfficiënten. Al naar gelang hun waarde (en de daarmee samenhangende impulsen) kunnen ze verschillende stelsels voorstellen. Dat geeft aanleiding tot de stelselproblematiek zoals hierboven beschreven. De waarde van zo'n coëfficiënt weerspiegelt dan de machtsposities van de sociale partners. Een stelsel is dus een toestand die gekenmerkt wordt door een bepaalde machtsconstellatie op markten. Model, markt en macht zijn wezenlijk verbonden. Wetenschapstheoretische en inhoudelijk-economische aspecten verwijzen naar elkaar bij Schouten.

Laten we even stilstaan bij zijn begrip 'macht'. Economische modellen bevatten bij Schouten principieel vergelijkingen (de zgn. gedragsvergelijkingen), die niet volledig gedetermineerd zijn, zodat zij al naar gelang de maatschappelijke omstandigheden verschillende waarden kunnen aannemen. Schouten moet dan ook stellen 'geen aanhanger van de volkomen gedetermineerdheid van economische bewegingsverschijnselen' te zijn (1973, 334). Hij voegt daar onmiddellijk aan toe: 'Machtsfactoren kunnen tijdelijk of voortdurend invloed uitoefenen' (ibidem). Het zijn de gedragsvergelijkingen en de algebraïsche coëfficiënten daarin, die deze ongedetermineerdheid uitdrukken. Aan de ongedetermineerdheid of rek van het economisch systeem beantwoordt dus macht. In *Macht en Wanorde* (119, zie ook: 200-201) heet het nog duidelijker: 'Ons begrip macht wordt derhalve mede gerelateerd aan het begrip marktconform handelen. Hoe geringer dit is op de arbeidsmarkt bij gebrek aan enige beperking van de reële looneisen ondanks tijden van werkloosheid, des te groter is de macht van de vakbonden, die door hun optreden slechts het korte termijnbelang van hun leden behartigen. Op overeenkomstige wijze geldt ook dat hoe geringer het marktconforme handelen op de goederenmarkt is, des te groter de macht van de ondernemers kan zijn. Ook zij stellen dan slechts hun belangen op korte termijn veilig door hun prijzen te lang op een te hoog niveau te houden ondanks aanbodoverschotten. In onze modellen verkrijgen de machtsposities der sociale partners derhalve een kwantitatief aspect: de waarden van de elasticiteiten van de prijs en de loonvoet ten opzichte van respectievelijk de abnormale bezettingsgraad en de abnormale werkgelegenheid zijn een maatstaf voor hun relatieve machtsposities'.

Binnen het economisch systeem ligt dus een rek – voorgesteld door algebraïsche coëfficiënten – die naar macht verwijst. De paradoxale structuur van dit machtsbegrip in het economische denken ligt in het feit dat deze macht – ontsprongen aan een rek *binnen* het economische systeem – gedacht wordt als een *uitwendige* grootheid: ‘Economisten hebben de neiging om macht *in tegenstelling* te zien tot onderworpenheid aan de wetten van het marktmechanisme. Machtig is men derhalve, als men *met voorbij gaan* van vraag- en aanbodverhoudingen zijn beloning of prijs kan vaststellen via *autonom* handelen’ (1976, 12; cursivering EB). Deze formulering is echter niet geheel bevredigend want zij bevat niet meer de verwijzing naar elasticiteiten en suggereert daarom dat markt en macht onafhankelijk van elkaar kunnen bestaan. Deze suggestie is evenwel, zoals we nog zullen zien, onvermijdelijk gezien de uitwendigheid van de macht. Om deze suggestie niet te wekken laat Schouten dan ook op boven vermeld citaat volgen: ‘Machten kunnen evenwel beperkt worden door de relatieve schaarste-positie’ (1976, 12).

Macht kan zich dus aan het marktmechanisme als regulator van de schaarste onttrekken, doch omgekeerd wordt deze speelruimte steeds beperkt door de schaarste-verhoudingen. ‘Macht kan zich alleen dan echt goed uiten als er overvloed is en omgekeerd geldt in het geval van schaarste de economische wet’ (1980, 227). Macht is dus slechts economisch denkbaar binnen de speelruimte die de schaarste biedt. Vandaar dat we hierboven zeiden dat macht beantwoordt aan de rek die *binnen* het economische marktconcept opgesloten ligt. Economisch heeft het dus geen zin om van macht te spreken *los* van het markt- en schaarsteconcept. De marktgedachte draagt in zich de mogelijkheid van relatieve afwijkingen ten overstaan van de marktnorm. Bij Schouten wordt in dit verband verwezen naar het ‘gebrek’ aan ‘perfect foresight’ (1980, 224). Dit zijn echter slechts *relatieve* afwijkingen want de schaarste wreekt zich altijd en herstelt de economische rationaliteit oftewel de marktnorm.

Heel de opvatting uit *Macht en Wanorde* van stelsels als conjuncturele momenten is op deze gedachte, dat de schaarste aan de macht zijn speelruimte *en* beperking biedt, geënt. ‘De conjunctuurbeweging wordt (. . .) een verschijnsel van uitdijende en inkrimpende machtsposities van de onderscheiden sociale partners, die zich in de loop der jaren voortdurend herhalen’ (1980, 228). Uitgaande van een monopoliekapitalisme, gekarakteriseerd door eenzijdige werkgeversmacht en dus van starre prijzen, lage lonen en onderbezetting, zullen overheidsinvesteringen de onderbezetting en werkloosheid geleidelijk reduceren. Dit ondermijnt de werkgeversmacht, zodat het monopoliekapitalisme plaats maakt voor het marktconforme handelen dat het synthesesmodel kenmerkt. Bij het bereiken van een maximale bezetting kan de vakbeweging de macht naar zich toetrekken en treden we in het monopolielaborisme, waarin de arbeidsmarkt uitgeschakeld wordt en een mede door de hoge lonen ontstane werkloosheid nog geen daling van het loon met zich meebrengt. De toenemende werkloosheid beperkt echter op den duur deze macht en geeft haar door aan de werkgevers: monopoliekapitalisme. En dan begint de cyclus opnieuw. Binnen elk van de drie stelsels gelden andere verbanden. Wat dus in deze ene toestand goed is kan in een andere averechts werken.

Doordat de macht der sociale partners steeds ingeperkt wordt door de relatieve schaarste-posities met betrekking tot arbeid, blijft bovenbeschreven conjunctuurbeweging ‘onoverwinnelijk’ zoals Schouten zegt en kan hij stellen op de lange termijn ‘opti-

mistisch' te zijn: 'Eenzijdige machtsposities verschuiven (. . .) gedurende de lange economische golfbeweging. Een dergelijke machtspositie dijt gedurende een groot aantal jaren uit om vervolgens weer langzaam in te krimpen. We blijven daardoor optimist voor de lange termijn, al zal een zeker pessimisme voor de korte termijn (juist vanwege de dan heersende machtsposities) (. . .) blijvende ondertoon voeren' (1980, 10-11). Dat 'een dergelijk optimisme respectievelijk pessimisme (. . .) wetenschappelijk gefundeerd' (1980, 11) is, steunt op eigenschappen van een model 'van kwalitatieve algemeenheid', dat wil zeggen een model met algebraïsche gedragsvergelijkingen waarvan de elasticiteiten de mate van marktconform handelen en, daarvan afgeleid, relatieve machtsposities voorstellen.

Macht is dus altijd economisch ingebed. De kern van dit standpunt is dat de schaarste altijd op elastische maar onherroepelijke wijze gereguleerd wordt. De ongedetermineerdheid van het economisch systeem heeft dan ook *economische* grenzen. De macht kan zich dus nestelen in de rek die het economische systeem bezet, maar is daardoor ook beperkt. Macht blijft dus als het *andere* van de economie steeds gedacht *vanuit* de economie, die *zelf* rekkelijk is.

3. Op de grens van economie en macht

'Economisten hebben de neiging om macht *in tegenstelling* te zien tot onderworpenheid aan de wetten van het marktmechanisme' (1976, 112; cursivering EB). Tussen economie en macht trekken economen een grens. Dankzij deze grens wordt de economische taal afgebakend tegenover andere vormen van taal, heeft zij haar domein, maakt zij de *economische* interpreteerbaarheid van haar formaliseringen mogelijk, is zij herkenbaar als *economische* taal, eventueel die van een bepaalde stroming binnen de economie. Doch die grens is in het werk van Schouten met een paradoxale structuur behept, die aan de verhouding economie/macht iets onbeslisbaars geeft waardoor deze zich onttrekt aan een wijsgerige fundering.

De ingebouwde rekkelijkheid, 'het wankel evenwicht' (1986) van de economie heeft tot gevolg dat vele maatschappelijke actoren zich aan het marktmechanisme kunnen onttrekken en derhalve de grens van het 'zuiver' economische overschrijden. Macht is hier dus het *andere*-dan-de-economie. Dit andere is evenwel een toevoegsel dat inherent is aan de economie. Het is *haar* labiliteit, die de ruimte schept en de onherroepelijke beperking aangeeft van iets, dat niet tot de economie behoort. *In* de economie is dus een vouw die haar betreft op het andere dan zichzelf is. De economie bevat zichzelf dus niet; zij kan haar eigen omheining niet afronden. Zij kan geen grens tussen zichzelf en de macht buiten haarzelf trekken, want dit buiten ligt ook in haar.

Het is niet mijn bedoeling deze conceptie van economische macht te betwisten. Integendeel. Het fascinerende van Schouten's economiebeoefening is naar mijn mening zijn intuïtieve inzicht in de mogelijkheden en onmogelijkheden van 'het economische'. Deze werkelijkheid is volgens dit inzicht op een zeer fundamentele manier van macht doordrenkt. Daarvoor worden nauwelijks micro-economische motieven aangevoerd. Het gaat om de macro-economische verbanden die als zodanig een elasticiteit bezitten waardoor economie en macht elkaar voortdurend besmetten. Het paard van Troje staat binnen de omheining van de economie. De grens tussen economie en macht

dreigt voortdurend te vervagen, hetgeen de economist kan confronteren met onbeslisbare problemen en de filosoof méér te denken geeft dan de rationaliteit vermag.

De economist kan twee kanten op. Het is de economie die de ruimte biedt voor de macht. Deze is wel niet economisch doch zij wordt altijd door de economie beperkt. Deze voor de economie typische visie op macht maakt Schouten tot een 'optimist'. Men vindt het vooral in zijn meer recente werk; daarin wordt van de machtsproblematiek een ordening of coördinatievraagstuk gemaakt (cf. 1986). Doch de geschriften van Schouten hebben ook een schaduwzijde, een meer pessimistische pathos (cf. 1973). Macht is per slot iets anders dan economie en kan dus haar *eigen* gang gaan. De dreiging van wanorde, van ontwikkelingen die zich aan de economische rationaliteit blijven onttrekken kan dus niet worden uitgesloten. Kan men tussen deze twee wegen een keuze maken? Een 'rationele' keuze wèl en de wijsbegeerte kan daarbij haar vijftienghonderd-jarige rugdekking bieden, doch die keuze — die typisch is voor de economische traditie, en ook vaak voor Schouten — gaat voorbij aan wat zijn geschriften te denken geven: de *endo-exogene* aard van de macht met betrekking tot de economie. Wijsgerige arbitrage van *dit* grensconflict is niet te geven.

De eerste weg: macht als vermogen tot ordening en coördinatie. We hebben gezien dat de economie, gezien haar principiële labiliteit verwijst naar de macht als het andere-dan-de-economie. De economie vormt dus niet een zelfgenoegzame, voltooide grootheid. Zij biedt in zichzelf ruimte voor een grootheid, die niet tot het onderzoeksveld van de economist behoort. De economist zal echter wel stellen dat de economie de speelruimte van de macht beperkt. De wal van de schaarste zal het schip van de macht altijd doen keren. Deze klem van de relatieve schaarsteposities vormt precies de grondende gedachte van de economische wetenschappen en maakt dat het 'optimisme' met betrekking tot het 'onoverwinnelijke' karakter van de marktrationaliteit op de langere termijn 'wetenschappelijk gefundeerd' is (1980, 10-11). Vanuit deze visie blijven de grenzen van de economische omheining goed bewaakt: macht wordt vanuit de economie begrepen als het andere dan de economie: de *zuivere* logica van de schaarste zal uiteindelijk, op de lange termijn, de overwinning behalen.

'Macht' loopt in deze visie dan ook altijd uit op het vraagstuk van de maatschappelijke en politieke ordening. Immers, de logica van de schaarste is tegelijkertijd 'onoverwinnelijk' en 'wankel'. De rationaliteit van de markt is niet van toevallige aard, doch noodzakelijk, zij het onvoltooid. De macht die door deze labiliteit haar vleugels kan uitslaan is dan ook gehouden aan deze rationaliteit en kan haar daarom voltooien. 'Dat de marktmechanismen een (. . .) scheefgroei zouden kunnen voorkomen, is een ijdele hoop. Natuurlijk dienen zij bevorderd te worden, want *zonder deze werkt niets goed*. Maar een bevordering daarvan *zonder (. . .) coördinatie* lijkt vechten tegen de bierkaai' (1986, 148; cursivering EB). Twee punten dus: 1. de economie vormt een 'wankel' systeem dat een politiek-maatschappelijke ordening vergt; 2. doch deze ordening kan de rationaliteit van de markt niet aantasten, want zonder laatste werkt niets goed; zij kan slechts de rationaliteit, die zich in de economie aftekent, maar daar vanwege haar labiliteit niet volbracht kan worden, bevorderen.

Deze opvatting van de plaats van de economie in de samenleving, die in het bijzonder in Hegel's *Rechtsphilosophie* (vanaf par. 189) verwoord wordt, krijgt bij economen veelal een moraliserende formulering. Mochten bijvoorbeeld lonen op grond van

het marktmechanisme te sterk dalen, omdat arbeid veel overvloediger is dan kapitaal, dan is politieke ordening nodig om morele motieven. Niet omdat het economisch mechanisme daarmee irrationeel zou zijn, doch omdat de rationaliteit, die het bezit, niet op economisch niveau alleen voltooid kan worden en een politieke inkadering vergt.

Hoewel de economie dus steeds op een maatschappelijk orderingsvraagstuk uitloopt zal men gewoonlijk stellen dat de economische theorie zelf inzake de verhouding tussen markt en macht 'abstract' in Hegel's zin van dat woord blijft. Zij neemt niet alle relevante elementen volgens hun eigen waarheid in beschouwing, doch slechts vanuit het standpunt van de economie. Macht is immers ook exogeen. In haar eigen waarheid kan macht niet in de economische analyse verschijnen. 'Economisten hebben de neiging om macht *in tegenstelling* te zien tot onderworpenheid aan de wetten van het marktmechanisme' (1976, 12; cursivering EB). De econoom ziet dan gewoonlijk ook af van een verklaring van de invloed van de macht op de economische variabelen. De economie biedt geen theorie van de macht en kan dat ook niet gezien haar omheining. Daarin ligt wellicht de zwakte van de gangbare economiebeoefening: zij moet een grote plaats inruimen voor macht en vele ontwikkelingen aan macht toeschrijven, zonder daar evenwel een verklaring van te kunnen geven.⁴ Wellicht zal men opmerken dat daarin in de macro-economie sinds Keynes toch wel enige verandering is gekomen. Doch naar mijn smaak is dat geen principiële verandering omdat zij de staatsmacht niet als zodanig, doch vanuit het marktmechanisme begrijpt.

Uit het feit dat de economie wel plaats inruimt voor macht doch haar niet verklaart, blijkt het 'abstracte' karakter van haar machtsbegrip. Volgens Hegel is dat echter binnen de grenzen van de economiebeoefening volstrekt legitiem. Wetenschap is nu eenmaal 'abstract'. Alleen de filosofie is 'rationeel' omdat zij de totaliteit tot haar recht laat komen. Dit betekent dat de filosofie de standpunten van de verschillende wetenschappen in zich op moet kunnen nemen. Zoals de maatschappelijke en politieke ordening de wankele (en daarom nog 'abstracte') maar 'onoverwinnelijke' rationaliteit van de economie moet voltooien, zo moet ook de filosofie de impliciete, doch abstracte rationaliteit van de economische theorie tot haar volle ontplooiing brengen.

4. M. Hollis en E. Nell merken in hun in *Rational Economic Man* (London, 1975), hetzelfde op. Deze auteurs zijn tegen de gangbare economie. De reden daarvan ligt niet in het apriorisme of Modell-Platonismus als zodanig van de economie, doch veel meer in het feit dat het gangbare apriori zodanig is dat het macht irrelevant, want exogeen maakt. Nell en Hollis pleiten dan ook niet voor een falsificationisme doch voor een ander apriori, een andere objectbepaling van de economie. Met een beroep op Descartes en de meetkunde als voorbeeld stellen zij dat de plausibiliteit van een economische theorie uiteindelijk afhankelijk is van haar definities en axiomata. Deze bestaan naast logische constanten uit wat zij 'reële definities' noemen, dus definities die wezenlijke eigenschappen van de verschijnselen uitdrukken, dat wil zeggen eigenschappen 'without which the thing could not be what it is' of '... what it must have, if it is to continue to exist' (blz. 178). In de ogen van Nell en Hollis zijn deze reële definities 'evident'. In die zin hebben we dus te maken met een apriorisme, dat zich niet formeel van dat van Robbins onderscheidt, maar wel materieel. Zij hebben namelijk grote kritiek op het gangbare apriori, te weten dat van de 'rational economic man', vanwege de daarmee verbonden uitsluitingen op het niveau van maatschappelijke macht, instituties e.d. Daarvoor in de plaats pleiten zij voor het apriori van de 'materieële reproductie', waarvan auteurs als Ricardo, Marx, Sraffa uit zouden gaan, omdat dat met een meer relevante opvatting van macht verband zou houden.

En dat is precies wat er gaande is als Schouten de hierboven beschreven eerste weg bewandelt: de onoverwinnelijkheid van de klem van de relatieve schaarsteposities, die op de markt tot uitdrukking wordt gebracht, verwijst, zij het op een labiele en daarom nog abstracte wijze, naar een rationaliteit überhaupt waar de econoom zich impliciet op beroept als hij denkt dat de politieke ordening zich wel naar deze klem moet voegen en er op politiek en moreel niveau de gepaste consequenties uit heeft te trekken die de nog labiele rationaliteit, waartoe de markt in staat is, uitwerken en verheffen tot politiek-morele ordening. Dit betekent niet dat de politieke ordening een soort perfecte economische rationaliteit is. Economische rationaliteit kan slechts 'wankele' rationaliteit zijn. Deze voltooiing betekent juist haar op een ander, hoger, politiek plan brengen dat de rationaliteit van de markt wel bewaart (en dus niet vernietigt), maar haar labiliteit opheft tot een politieke ordening van de vrijheid die op het labiele economische plan niet tot stand te brengen is, hoewel zij zich daarin wel aankondigt. Dat is de filosofie *van* de economie, begrepen als *genitivus objectivus*.⁵ De economie behoort hier uiteindelijk aan de filosofie toe want het is laatstgenoemde die het rationaliteitsproject van de economie weet te integreren in de rationaliteit van het geheel en daarmee verantwoording biedt voor de grens tussen economie en macht.

Nu de andere weg: macht als willekeur. Natuurlijk is de eerste weg niet uit Schouten's geschriften weg te denken. Doch wat hem voor ogen staat, als hij economie en macht met elkaar in verband brengt, lijkt meer te zijn. Het 'supplement'⁶ van de macht is zo verweven met de economie dat rationeel verantwoorde grenzen niet meer te trekken zijn. Macht besmet economie zodanig dat laatstgenoemde geen steunpunt meer biedt die de filosofie in staat stelt een rationele totaliteit te ontwikkelen waarin de economie opgenomen kan worden. Economie en macht zijn dan niet meer van elkaar af te grenzen en de garantie kan niet meer gegeven worden dat de macht de economie niet zal doen ontaarden. De uitwendigheid van de macht, waartoe de economie van binnenuit de ruimte biedt, brengt Schouten namelijk op de beangstigende gedachte, dat zij ook haar eigen willekeurige gang zou kunnen gaan. De sociale partners lijken wel eens hun macht tegen elke economische redelijkheid in door te zetten. Dat is wel niet 'rationeel' doch de economiebeoefening staat op dit punt kennelijk onder een druk waartegen zij zich niet verzetten kan en die haar niet van markt naar macht en weer terug voert, maar van markt naar macht en van daar naar wanorde. 'In dat geval bestaat er geen systeem meer, doch bestaat de wereldeconomie slechts bij de gratie van de willekeur van de autonome stoten' (1976, 333). Macht kent dan geen economische grenzen meer. Zij wordt ondergaan als 'ongeremde', 'mateloze', 'onbeteugelde', 'ongebreidelde', 'onbeheerste' willekeur, waarop slechts een 'dictator' een antwoord heeft (1973, passim).

Indien de grens tussen economie en macht vervaagt, verliest de economie haar omheining en daarmee haar wetenschappelijkheid: 'in het geval (. . .) dat autonome machts-

5. Ik ontleen deze benadering van het probleem van de filosofie *van* de economie aan R. Visker, Kleine filosofie van de economische filosofie. Nog een zwemmer tussen twee woorden, in: *Tijdschrift voor Filosofie*, 2 (1986). Ook Heidegger gebruikt haar regelmatig.

6. J. Derrida, *De la Grammatologie*, Paris, 1967, blz. 207-208. Zie ook mijn bijdrage: Derrida's huishouding, te verschijnen in *Te Elfder Ure*, 1988.

factoren een onbeperkte invloed [hebben] wordt het economische denken grotendeels beheerst door de logica van definitie relaties (. . .); voor de economische wetenschap als verklaring van de werkelijkheid [blijft dan niets anders meer over] dan het opsommen van allerlei machtsfactoren en tautologieën' (1973, 340). De afgrensbaarheid van economie tegenover macht is en blijft dus een voorwaarde voor de mogelijkheid van de economische wetenschap. Filosofie *van* de economie blijft daarmee een *genitivus obiectivus*. De economie bezit zichzelf niet volledig en is aangewezen op een paradigma of apriori dat haar onderzoeksveld en begrippelijk standpunt kan afbakenen. Hetgeen in Schouten's geschriften echter te denken wordt gegeven is het feit dat die afbakening niet op principiële wijze (met name door de filosofie) te verzekeren is. Filosofie *van* de economie is daarmee óók een *genitivus subjectivus*: de filosofie behoort óók de economie toe want haar a priori kan niet meer door de filosofie van bovenaf voorgeschreven worden, doch ligt in de economiebeoefening zelf ingeschreven.